

KNJIGA PO NORVEŠKEM VZORCU

Nemirni duh, Mlinarjev roman o Lovru Kuharju – Prežihovem Vorancu

KNJIŽNE OCENE

Da je roman o Prežihu v letu 2022 izdala prav *Mohorjeva družba*, ni nepomenljivo. Tako je avtorja spet vrnila v svoje okrilje, kjer je pred dobrimi stotimi leti začel pisateljsko pot. Prav *Mohorjeva*, s posredovanjem dr. Franca Kotnika, Župančevega doktorja z Dobrij, je namreč Prežiha pomagala »postavljati na pisateljske noge« (mu omogočila izobraževanje v to smer ...). Zato je do nje vse življenje »čutil še posebno naklonjenost«. Ko je v plebiscitarnem letu 1920 morala ta ustanova iz Celovca zbežati na Prevalje, je »prav v Vorancu videla največjo podporo, zato so ga zaprosili, da jim pomaga. In jim tudi je« (str. 334). Sodeloval je z njo, kot pomembna politična in kulturna osebnost v kriznih časih zagovarjal njen obstoj, sklicujoč se na njen pomen za opisovanje Slovencev v preteklosti, tudi po letu 1945, ko so mu očitali, da se »vidni partijec zavzema za cerkveno založbo«.

S tem dejanjem so odgovorni pri celovski *Mohorjevi* (Franz Kelih, Karl Hren in urednik Adrijan Kert) in drugi sodelujoči (Vinko Ošlak, Mirko Osojnik in Ivana Vatovec) pokazali, da je ta družba sposobna presegati vsakršne delitve, in najbrž tudi hoteli reči, da naš čas nikakor ni čas, ko bi Prežiha, to monumentalno osebnost slovenske politike in literature, pospravili v ropotarnico zgodovine, pač pa je čas, da mu Koroška da »dolžno hvalo« (s simpoziji, mogoče s filmom, posnetim po njegovem romanu *Jamnica* ...), literarno-pedagoška stroka pa mu še okrepi mesto v učbenikih.

Kako velik je Prežih, je Mlinarju v romansirani biografiji z dobrimi 400 stranmi gotovo uspelo prikazati.

Meni se je po prebranem o njegovem življenju in delu izrisala zelo posebna podoba. Dolgo sem razmišljala, ali jo naj delim z bralci *Odsevanj* ali ne, potem pa me je opogumil pesnik Oton Župančič, ki se je v spremni besedi k *Solzicam* spraševal, ali je Prežih skala, ali klada, ali človek, ali medved ... Drzne metafore, ki so v meni porodile

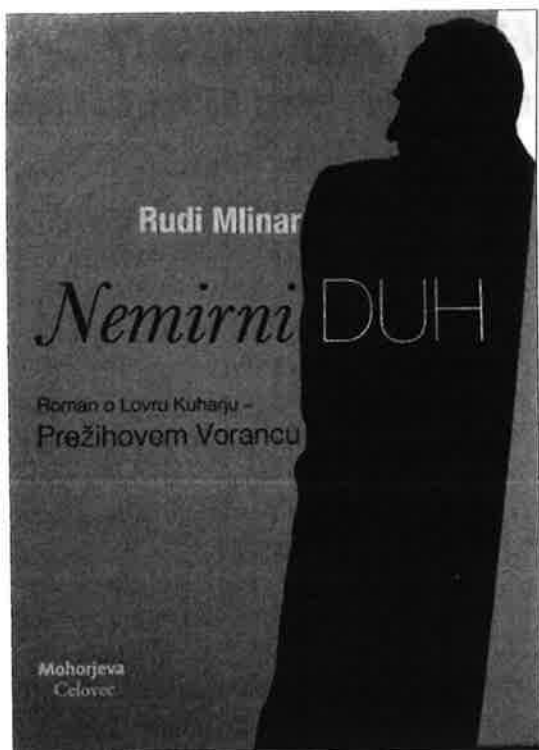
še drznejšo: Mlinar je o Prežihu spletel unikaten pulover v norveškem vzorcu, v katerem so po vrstah rdeča zvezda, pisateljsko pero, Uršlja gora in srce. Pravico do takšne podobe mi daje tudi Mlinar sam, saj so primere ali komparacije dobro pripovedno sredstvo tudi v njegovem zapisu (glej citate).

1. vzorec: rdeča zvezda

Predstavlja Prežihovo »klerokomunistično« delovanje, za katerega je drago plačal, saj je bil zaradi njega od doma kar okoli trindvajset let, doma, v njemu tako ljubih krajih, pa »le« preostalih 33!

Razloge za Prežihovo politično orientacijo in njen razvoj lahko strnemo po množici podatkov v romanu, ki jih je Mlinar o Prežihovem delovanju skrbno zbral in zapisal, kot navaja sam, največ po knjigi Draga Druškoviča *Prežihov Voranc. Pisatelj in politik*.

Da svet ni za vse enako pravičen, je Voranc spoznal, ko ga je oče kot tretješolca vzel s seboj na delavski shod v guštanjsko tovarno. Tam so rekli, »da imajo nekateri vse, drugi pa nič. Da grof plačuje delavce premalo, sam pa živi razkošno ...« (str. 19). Vidi, da grof najema tuje drvarje, ki so cenejši, domači pa morajo v tujino. Z delavsko bedo se nato sreča leta 1908, ko dela v papirnici v Podgori pri Gorici, nato v celovski *Grelnici*, kjer pa reveži že sanjajo, »da se bo ta krivični svet, enkrat, morda celo kmalu sesul, da bodo prišli drugi časi ...« (str. 53); pa takrat, ko sprašuje za delo v celovski klavnici, a mu odgovorijo, da zaposlujejo »samo naše« (narodnostno vprašanje). V 1. svetovni vojni, ko prebегne z avstrijske na italijansko stran, v zaporu naleti na italijanskega socialista, ki mu prinaša knjige Trockega, Lenina ... in ga seznanja z dogodki v Rusiji (str. 97); ob tem se navduši za »nov dan«, a rezultati 1. svetovne vojne ga razočarajo: »Na pročeljih hiš so vihra-

Faksimile naslovnice romana

le druge zastave, kolesje pa bodo še vedno pomagali vrteti isti ljudje, ki so ga vrteli že v cesarstvu» (str. 101). Nadalje je razočaran, ko ga doma aretirajo avstrijski vojaki, navdušen pa, ko sreča udeleženca oktobrske revolucije ... Tako se začne v letu 1919, ko si doma služi kruh kot gozdni delavec in lahko »veliko razmišlja« in se začne dobivati s fanti iz soseske. Imajo prave »vroče pogovore« o tem, kako je treba zemljo razdeliti kmetom. Ko se zaposli v ravenski jeklarni kot računovodja bratovske skladnice, ima veliko priložnosti, da tudi vidi, kako živijo delavci. O tem začne pisati in objavljati članke v časopisih, revijah, soorganizira shode, išče somišljenike ... Popolnoma se vpne v guštanjsko družbeno življenje (ustanavljanje društev, knjižnice ...) in politično (soorganizira razna zborovanja ...). Dogodki ga »posrkajo v rdeči vrtinec« (str. 130) in velikokrat »je moral stopiti v ospredje, tja, kjer se ni nikoli dobro počutil« (str. 127). Tako je prišlo do samoumevnega dejanja: 19. septembra 1920 ustanovijo krajevno organizacijo *Komunistične partije Jugoslavije*, on postane tajnik in javni zagovornik njenih stališč, a kmalu spozna, da delujejo v sovražnem

okolju, a tudi, »da le ni tako malo njemu podobnih« (str. 151); kmalu oblast stranko prepove (v ilegali organizira v Kefrovem mlinu dva mladinska kongresa); 1925 ga v tovarni odpustijo in 20. maja 1930 mora čez mejo. Tako se začne njegovo ilegalno delo v tujini (Dunaj, Praga, Berlin, Pariz), zaposli se pri mednarodni organizaciji *Rdeča pomoč*, po nalogu Moskve obišče Romunijo, Bolgarijo in Norveško ... Verjame: »... povsod bom našel brate, povsod se bom lahko boril za pravice zatiranih ljudi.« Suče se v najvišjih političnih krogih, dobi pomembne vloge (urednik *Dela*, član *CK KPJ*, udeleženec *Internacionale* v Moskvi ...), idejo širi s svojimi članki v časopisih in revijah ... 1936. ga zaprejo in 1937. zapiše, da nima več prave moči za politično delovanje. 1938. tudi vrh stranke spozna, da je zanj najbolje, da se vrne k literarnemu ustvarjanju, 1939. je razrešen vseh političnih funkcij in se vrne v domovino. Na vprašanje, zakaj se je umaknil v tako pomembnem zgodovinskem trenutku, odgovori: »Prav gotovo so spoznali, da jim bom tudi kot pisatelj vsaj toliko koristen, kolikor bi bil kot politični delavec.« (str. 276) V 2. svetovni vojni in po njej se spet vključi v politično delo s prepričanjem, da *OF* ne sme nikogar izključevati; je med vodilnimi, ne v ospredju, a vseeno nova oblast zahteva od njega več in več (vodi 2. kulturni plenum, predsednik *Ljudske prosvete Slovenije*, predsednik hotuljskega odbora za elektrifikacijo, piše pisma na vse strani ...). Razumeti poskuša oba pola tedanje ureditve, a v končnem je razočaran nad nazorom, ki ga je zagovarjal: »Vedno več je bilo stvari, ki so se namesto navzgor, k lepšemu življenju, obračale v nasprotno smer.« (str. 395)

2. vzorec: pero

Po zapisanem v Mlinarjevi knjigi lahko vzkliknem: Prežih je na papir prelin na litre črnila! Na najrazličnejše naslove doma in v Evropi je poromalo na stotine pisem spod njegovega peresa: na uredništva časopisov in revij (*Mir*, *Kres*, *Domači prijatelj*, *Enotnost*, *Ujedinjenje*, *Ljubljanski zvon*, *Pod lipo*, *Glas svobode* ...), založb (*Zadružna založba*

Ljubljana, Mohorjeva; Fran Albreht, Anton, Cvetko in Etbin Kristan, Juš Kozak ...), političnih ustanov; pisal je somišljenikom (Viktor Koleča, Vinko Möderndorfer, Gorazd Tihora, Josip Vidmar ...), literatom (Izidor Cankar, Mile Klopčič), domačim (staršem in bratom), sorodnikom, prijateljem, znancem ... Za tisti čas spoštovanja vredna korespondenca z učinki, ki so soumerjali tok slovenske zgodovine, ali – izraženo še s Prežihu ljubo prispodobno – z njimi je ta koroški »boren paver«, kot se je poimenoval sam, zelo zbrazdal slovensko politično in kulturno krajino.

Brez Prežihovih brazd pa si seveda tudi slovenske literarne njive ne znamo zamišljati. Mlinar nam jo v *Nemirnem duhu* izriše v zelo širokih potezih, predvsem s podatki o nastajanju in izhajanju njegovih črtic, novel in romanov ter o odzivih nanje. Na več mestih tudi poudari, da je Voranc podežoval dar za pripovedovanje (velja za enega najboljših slovenskih pripovednikov oz. epikov) po materi. Verjel je: »Lepše kakor je znala pripovedovati mama? Ne, lepših zgodb tudi v knjigah ne bo našel, o tem je bil prepričan.« (str. 16) Ob njeni smrti je zapisal: »Oni mi niso bili le rodna mati, ampak so bili povzročiteljica skoraj vseh knjižnih del, ki so danes last slovenskega naroda. Oni so mi pripovedovali korene povesti teh zgodb.« (str. 374) Po materini pripovedi so tako nastale novele o Svetnečem Gašperju, Hudabivški Meti ... Je pa Prežihovo pisateljsko pot nedvomno zelo zaznamoval tudi hotuljski učitelj, ki mu je večkrat namignil, da si zasluži še kaj več, »kakor da pase ovce po okoliških bregeh«, in da zna »zapisati svoje doživljaje bolje kakor kdor koli drug v razredu« (str. 12).

Zelo veliko so mu pomenile knjige. Vsako, ki jo je dobil v roke, je hlastno prebral. Ko jih je zmanjkalo pri učitelju, si jih je sposojal pri župniku, nato pri Kotnikovih na Dobrihah. Tako so ga besede začarale, »začarale tako zelo, da si jih je začel tudi sam zapisovati« (str. 28), in jasno je videl pred seboj cilj, »kot goro, ki jo je na vrhu osvetljevalo sonce. V valjuči travi, ki jo je kodral rahel večerni veter, se je vse razgrnilo pred njim; pisal bo, pisal tako kakor oni, ki pišejo knjige« (str. 28). In z bujno domišljijo

jo (samo zatisnil je oči in videl mamu, kako stoji na pragu hiše na Koglu in drži v rokah šopek solzic, majhno deklico, ki mu je za 1. maj dala nageljšek ...) mu je to nadvse dobro uspevalo, le s skrbjo, ki se je je dobro zavedal: »Ne znam pa pisati in ne govoriti v pravilni slovenščini.« (str. 35) Kmalu je doživel, da je bilo to, kar je napisal, objavljeno. »V glavi mu je šumelo od ponosa, oči so se mu iskriale, bral in bral, prvič, drugič, tretjič, in kar verjeti ni mogel, da je to res natisnjeno v reviji.« (str. 38) Po vsem povedanem kljub vsemu preseneti podatek v Mlinarjevem romanu: dvajsetleten je imel Prežih natisnjenih že 27 črtic in dve noveli! Drugo o njegovem ustvarjanju je potem bolj ali manj znana zgodba iz učbenikov, pri meni ponovno oživiljena z že pozabljenim, zato presenetljivim: da se je roman *Doberdob* trikrat izgubil in trikrat se ga je ponovno lotil; da so najboljša dela o »koroškem malem človeku« (*Požganica*, s katero »je želel dokončno stopiti skozi velika vrata v slovensko književnost«, *Jamnica*, *Samorastniki*) največ nastajala daleč od doma (»Toplo mu je bilo pri srcu, ko je pisal to, sicer žalostno, a obenem njemu tako drago snov, v kateri je razkril duše preprostih ljudi, ki so vseskozi prebivali v njegovih spominih«; str. 226); da je bil velikokrat razočaran nad odzivom bralcev in verjel, »da le ni tako dober pisatelj, kot je mislil«, čeprav je tudi vedel, da so bila njegova dela »kakor kamen, ki potem, ko ga vržeš v tolmun, širi kroge daleč navzven«, a kljub mnogim krizam ni nehal pisati, češ: »preveč vsega nosim v sebi, da bi prenehal«; da je bil razočaran tudi nad odzivom stroke (nagrado za najboljšega jugoslovanskega pisatelja v preteklem letu dobi Andrić za *Most na Drini*, ne on za *Jamnico*); da je pisal pisma, a od njega so pričakovali literarne bisere; da ga je pisanje rešilo pred politično likvidacijo; da si je lastil preveč slovenske literarne njive ...

3. vzorec: Uršlja gora

Spleten je iz vseh Prežihovih domov (Kotnikova bajta, Kogel, Preški vrh ...; tudi tistega, za katerega si je sam kupil zemljo), narave, domovine, Kotelj in Raven in vseh njemu dragih, v Gorinem objemu živečih ljudi. Mlinar, ki se kot Prežih sam v svojih delih v tem romanu prav tako pogosto ustavlja ob naravi, postavi nasproti Uršljo goro in Preški vrh (»Sončna svetloba na drugi strani doline je poljubljala goro, ki je kot zid stala nasproti Preškemu vrhu«; str. 11), predstavi veliko staro hruško kot Prežihove korenine in hrepenenje (»Njegove želje so se raztezale kakor veje stare hruške – na vse strani sveta«; str. 58), goro kot izzive: »To, kar vidiš,« mu je nekoč rekel star mož, ko je hrepeneče gledal proti gori, »to ni niti kaplja v morju proti temu, kar je za to goro, pa to na zahodu in ono na severu ... Svet se tu ne konča.« (str. 46) Da je to res, je Voranc še kako izkusil, a ga je domov na Preški vrh »še vedno vleklo, kot da bi tam kaj izgubil« (str. 118), velikokrat pa ga je od tam tudi gnalo: »Nemir je kakor hud veter vse dni divjal v njem.« (str. 105) Nepredstavljivo velikokrat je zato »pakiral kovčke«, se poslavljaj in vračal, tudi ko so bili doma le še mati, oče in babica, bratje Lojz, Anza in Gustl pa že v svetu, imel ženo Marijo ter hčerki Vido in Mojco. Nikomur od njih ni bilo lahko živeti z njim, dekleti so mu zaradi dolgotrajne odsotnosti skoraj vzeli ... Njegov steber, na katerega se je lahko vedno naslonil, je bila mati, oče ga v njegovem nazoru ni podpiral, prav tako ne brat Lojz, duhovnik. Ga je pa zato za zelo svojega imel preprost slovenski človek, predvsem tudi Hotuljci, ki jim je na vseh področjih pomagal, kolikor je mogel. Pri Mlinarju lahko preberemo: »Šepet, ki ga je bilo slišati med ljudmi, tik preden je stopil na prag, je potihnil in z glav mož, ki so stopali bliže, so izginili klobuki.« (str. 325) Ljudem, »resničnim literarnim junakom iz Jamnice«, je z zapisano in govorjeno besedo znal vlitati upanje. In ne nazadnje: Prežih je v svoje kraje pod Uršljo pripeljal tudi mnoge znane Slovence tistega časa (Cirila Kosmača, Kristino Brenkovo ...). Oj, Uršlja gora, se zavedaš, kakšen otrok slovenske zgodovine se je rodil v tvojih nedrih?

4. vzorec: srce

Vsaj v zadnjih štirih poglavjih od enaindvajsetih, kolikor jih je v romanu *Nemirni duh*, ki govorijo o Prežihovem življenju po koncu 2. svetovne vojne do njegove smrti, je Mlinar veliko pisal o Prežihovem zdravju. Občasno ga je »zgrabilo pri srcu in mu vzelo vso moč. Te svoje težave je pripisoval taborišnim posledicam in se tolažil, da bodo sčasoma minile. Pa niso hotele miniti in moral je po pomoč k dr. Eratu, ki mu je svetoval bolj umirjeno življenje ...« (str. 342), a to so bile le pobožne želje (potovati bi moral po Slovenskem in pisati reportaže, bdel je nad izdajami svojih knjig ...). Zdravje se mu je vedno bolj »puntalo« (angina pectoris) in začela so se njegova romanja v bolnišnice, domov, zdravilišča ... nazadnje v stanovanje v Mariboru, kjer je 18. februarja 1950 umrl, še poln načrtov, z ugotovitvijo: »Kako nepredvidljivo je življenje, kako se vse v hipu obrne, spremeni, postavi na glavo,« in po nadvse ustvarjalnem življenju s skoraj ironičnim vprašanjem: »Za kaj sem sploh živel? Je to, kar ostaja za menoj, zadosti, da opravičim svoj prihod na svet?« (str. 390) Bilo je konec največje pisateljeve agonije, ki jo je Mlinar z navajanjem (pre)podrobnih podatkov o pisateljevih bolezenskih stanjih in zdravljenjih nehote zbudil tudi pri bralcu.

Srce pa lahko povežemo tudi s sicer že znanim in zdaj po zapisanem v Mlinarjevem romanu ponovno potrjenim, da je bil Prežih »mehak kakor dobra mati, ki reže sosedovim sirotejem pogačo ...«. S svojim življenjem je dokazal, da mora svet voditi ljubezen v najširšem pomenu besede.

V teh vzorcih je po mojem spletel Rudi Mlinar roman o Prežihu, a gotovo bi katero drugo oko našlo še vsaj tistega s solato, ki jo je Voranc tako rad jedel in je tudi v knjigi vpletena na več vidnih mest.

Mene pa ob koncu tega zapisa ne zanimajo več simboli, ki v romanu *Nemirni duh* predstavljajo Prežihovo življenje, pač pa vprašanje, kako bi tisti, ki so izdajali Prežihove knjige, ocenili Mlinarjevo. Verjamem, da pozitivno.

Helena Merkač

KNJIŽNE OCENE